اشاره

کودتای ۱۲۹۹ که پس از ناکامی قرارداد ۱۹۱۹ به وقوع پیوست باعث ایجاد تحولاتی در ابعاد سیاسی و فرهنگی کشورمان شد. در گفتگویی که با موسی حقانی، مسئول موسسه مطالعات تاریخ معاصر داشتیم. به زمینه ها و عوامل موثر بر بروز این کودتا پرداخته شد که می خوانید

گروه تاریخ

چه عواملی زمینه ساز بروز کودتای سال ۱۲۹۹ در ایران شد؟

عوامل بروز کودتا در ایران را باید در شرایط سیاسی ایران بعد از جنگ جهانی اول (بعد ازفروپاشی رژیم تزاری در روسیه) و رقابت های روس و انگلیس در ایران و فضایی که برای انگلستان در شرایط سالهای پایانی جنگ جهانی اول فراهم شد جستجو کرد. بعد از فروپاشی رژیم تزاری در روسیه به یک دوره طولانی مدت رقابت بین روسیه و انگلستان در ایران مهر پایان خورده می شود. به این معنی که روسیه که دچار سقوط رژیم تزاری و انقلاب بلشویکی شده بود دیگر این قدرت را نداشت که بتواند در امور ایران برای مدت کوتاهی دخالت کند و این فرصت خوبی برای انگلستان فراهم کرد تا بتواند منافع و حوزه نفوذ خودش را در ایران گسترش دهد و حتی شمال ایران را هم مورد تهدید قرار بدهد.

انگلیسی ها برای اینکه بتوانند سلطه مطلق خود در ایران اعمال کنند، چند طرح را پی گیری کردند که یکی از آن طرح ها قرارداد ۱۹۱۹ و دیگری کودتای ۱۲۹۹ بود انگلیسی ها، علاوه بر بسط حوزه نفوذ خود به دنبال این بودند که با ایجاد یکسری کشورهای وابسته به خودشان، حلقه بهداشتی هم بر دور کشور روسیه ایجاد کنند. و از طریق این حلقه های بهداشتی مانع از نفوذ اندیشه کمونیستی و بلشویکی به کشورهای منطقه و جهان شوند. بنابراین قرارداد ۱۹۱۹، گام اولی بود که توسط لردکروزن

گفتگو با موسی حقانی پژوهشگر تاریخ معاصر

زمینه های کودتا

دانش پور **قسمت اول**

برداشته میشود و بر اساس این طرح مالیه و ارتش ایران و به عبارتی قدرت حاکمه ایران به دست انگلیسی ها می افتد.

اجرای قرارداد ۱۹۱۹ متضمن هزینه کردن مبالغی در ایران بود که با توجه به شرایط انگلستان بعد از جنگ که خودش دچار مشکلات اقتصادی عدیده شده بود و آنها در پی این بودند که در همه زمینه‌ها صرفه جویی کنند و حتی در پی این بودند که نیروهای خودشان را از کشورهای دیگر به خصوص از خاورمیانه به دلیل هزینه های گزاف آن بیرون بکشند، مقرون به صرفه نبود. این طرح از ابتدا مخالفین جدی در هیئت حاکمه انگلیس داشت از جمله چرچیل، لوید جرج نخست وزیر انگلیس که او در ابتدا مخالفت آشکاری با این قضیه نداشت اما رفته رفته مخالفت خود را آشکار می کند، لرد مونتاگو، وزیر هندوستان نیز از جمله کسانی بود که مخالف این طرح بودند. به هرحال این افراد که تعلق به لابی صهیونیستی در هیئت حاکمه انگلستان داشتند عملا به دنبال راه دیگری بودند که مقرون به صرفه تر بوده و مستلزم هزینه زیادی در ایران نباشد، علاوه بر اینکه حضور نیروهای انگلیسی را به طور جدی در ایران نطلبد. در حالیکه در طرح لردکروزن آنها می بایست مبالغی بعنوان وام در اختیار ایران قراردهند و همینطور مستشارانشان اعم از مالی و نظامی در ایران حضور پیدا کنند. و اینگونه بودکه با تحقق قرارداد ۱۹۱۹ شاهد حضور گسترده ای از انگلیسی ها در ایران می بودیم.

اما اهداف سلطه بر ایران و سلطه بر مالیه و ارتش ایران با طرحی دیگر پیگیری و به پیروزی رسید که همان کودتای ۱۲۹۹ بود. قرارداد ۱۹۱۹ با توجه به مخالفت های گسترده ای که هم در داخل و هم خارج از ایران با آن صورت گرفت عملا نتوانست تحقق پیدا کند. لابی صهیونیستی نیز با توجه به سیطره و نفوذی که در حکومت هند بریتانیا داشتند و از آن طریق سیاست های خودشان را در ایران و کشورهای خاورمیانه اعمال می کردند دست بکار شدند و با توجه به اینکه از قبل یعنی از سال ۱۹۱۷، افرادی نظیر رضاخان میرپنج را به خدمت گرفته بودند. زمینه های کودتای ۱۲۹۹ را در ایران فراهم کردند. لازم به ذکر است آشنایی رضاخان با سازمانهای جاسوسی بریتانیا به همان سال ۱۹۱۷ بر می گردد که به وساطت میرزا کریم خان رشتی صورت گرفت و رضاخان با اردشیر جی، بنیانگذار سازمان جاسوسی انگلستان در ایران در دوره قاجار آشنا میشود و از طریق این آشنایی، رشد خودش را در قوای قزاق آغاز می کند و طی کودتایی که با همکاری استارولسکی بر علیه کلرژه انجام می دهند موقعیت خودش را در قوای قزاق بهبود می دهد و نهایتا در آستانه کودتا هم با اقدامی که با هماهنگی اردشیر جی و آیرون ساید که از مهر ۱۲۹۹ به ایران آمده بود استارولسکی از فرماندهی قوای قزاق عزل میشود و قاسم خان والی به عنوان رئیس قزاق خانه منصوب میشود. نصب قاسم خان والی، زمینه را برای رضاخان آماده می کند که بتواند سریعا از موقعیتی که قوای قزاق داشتند و شکستی که در جنگ با نیروهای جنگلی خورده بودند و وضعیت نابسامانی که داشتند، استفاده کند. رضاخان از این وضعیت استفاده کرد و با کمک مالی بانک شاهنشاهی و با کمک افراد و نیروهای انگلیسی، توانست قوای قزاق را سازماندهی و بازسازی کند و آنها را آماده حرکت به سمت تهران کرده و حکومت را بدست بگیرند. از جهت سیاسی هم کابینه فتح اله خان اکبر در یکی از حساس ترین شرایط تاریخی ایران بر سرکار می اید. این کابینه و این فرد، سعی در رفع مشکلات ایران نکردند علاوه بر اینکه فتح اله خان اکبر، خود عضو کمیته آهن بود که شاخه سیاسی کودتا محسوب میشد (کمیته آهن در سالهای قبل از کودتا در اصفهان تشکیل میشود و بعد با نظارت یکی از افسران انگلیسی که در اصفهان مستقر بود، تاسیس شده و در آستانه کودتا به تهران منتقل میشودو در محله زرگنده مستقر میشود که به دلیل استقرار آن در این محله به کمیته زرگنده نیز معروف است) به هر صورت کمیته آهن و کمیته زرگنده هم تلاش می کنند که هم در قوای قزاق نفوذ کنند و هم کابینه را در دست بگیرند و زمینه سیاسی را برای وقوع کودتا فراهم کنند و عملا هم در سوم اسفند ۱۲۹۹ با هماهنگی های کمیته آهن می بینیم که یا عملا نیروهای محافظ تهران را خلع سلاح می کنند و یا آنها را مجبور می کنند که هیچگونه مدافعه‌ای در مقابل کودتاگران نداشته باشند، که سرانجام نیز به اشغال کودتاگران در می آیند.

آشنایی رضاخان با سازمان های جاسوسی بریتانیا به سال ۱۹۱۷ بر می گردد که به وساطت میرزا کریم خان رشتی صورت گرفت و رضاخان با اردشیر جی بنیانگذار سازمان جاسوسی انگلستان در ایران در دوره قاجار آشنا میشود

کمیته آهن در سالهای قبل از کودتا در اصفهان تشکیل و در آستانه کودتا به تهران منتقل و در محله زرگنده مستقر می شود این کمیته تلاش می کند که هم در نیروهای قزاق نفوذ کرده و هم کابینه را به دست گیرد و زمینه سیاسی را برای وقوع کودتا فراهم سازد

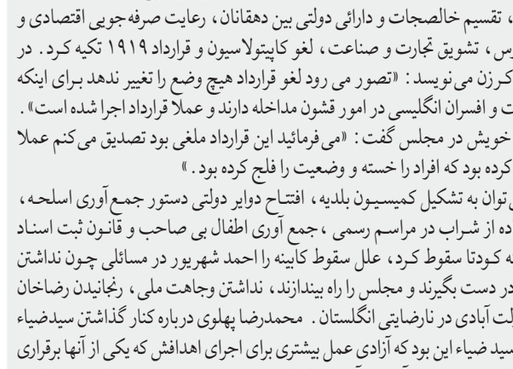
وقتی حکومت مشروطه نتوانست در تحقق اهدافش موفقیتی کسب کند یاس و ناامیدی درکشور حاکم شد، دراین وضعیت بخشی از کسانی که باعث انحراف مشروطه شدند به این فکر افتادند که با استفاده از قدرت نظامی و مشت آهنین، قضایای ایران را حل نموده و پروژه اقتباس از غرب و غربگرایی را با اعمال زور در ایران حاکم کنند هرچند که این اعمال زور در دوره پس از فتح تهران هم وجود داشته است و چنین تصمیمی بدین معنی نیست که آنها در این مقطع به این نتیجه رسیده باشند بهرحال در فضایی که پس از ناکامی نیروهای اصولگرا در مشروطه به وجود آمد این تفکر شکل گرفت که قضایای ایران و استقرار مدرنیته و تجدد را در ایران از طریق اعمال زورپی گیری کنند و با توجه به اینکه این گروهها تلاش زیادی کردند و از اعمال زور هم ابایی نداشتند، اما ساخت مذهبی و سنتی جامعه ما با این گرایشات غربگرا، که عملا درهمان دوره هم شعارهای ضد دینی سر می دادند و مبانی دینی جامعه را زیر سئوال می بردند، سازگار نشد و آنها نتوانستند در میان مردم نفوذ کنند. از سال ۱۲۹۲ یعنی هفت سال قبل از کودتا نشریاتی نظیر کاوه که توسط تقی زاده و طیف روشنفکری سکولار آن دوره، منتشر می شد بحث استفاده از «مشت آهنین» یا دیکتاتوری منور را مطرح کردند و عملا زمینه فکری را برای وقوع یک کودتا فراهم نمودند و با دم زدن از اینکه

در جریان این قضیه آیا می توان، ناکامی مشروطه خواهان در رسیدن به اهدافشان را دلیلی برای رویکرد آنان به کودتا و شکل گیری آن دانست؟

وقتی حکومت مشروطه نتوانست در تحقیق اهداف خودش موفقیتی کسب کند عملا یاس و ناامیدی در کشور حاکم شد و بخشی از کسانی که باعث انحراف مشروطه شدند، به این فکر افتادند که با استفاده از قدرت نظامی و مشت آهنین، قضایای ایران را حل نموده و پروژه اقتباس از غرب و غربگرایی را با اعمال زور در ایران حاکم کنند هرچند که این اعمال زور در دوره پس از فتح تهران هم وجود داشته است و چنین تصمیمی بدین معنی نیست که آنها در این مقطع به این نتیجه رسیده باشند بهرحال در فضایی که پس از ناکامی نیروهای اصولگرا در مشروطه به وجود آمد این تفکر شکل گرفت که قضایای ایران و استقرار مدرنیته و تجدد را در ایران از طریق اعمال زورپی گیری کنند و با توجه به اینکه این گروهها تلاش زیادی کردند و از اعمال زور هم ابایی نداشتند، اما ساخت مذهبی و سنتی جامعه ما با این گرایشات غربگرا، که عملا درهمان دوره هم شعارهای ضد دینی سر می دادند و مبانی دینی جامعه را زیر سئوال می بردند، سازگار نشد و آنها نتوانستند در میان مردم نفوذ کنند. از سال ۱۲۹۲ یعنی هفت سال قبل از کودتا نشریاتی نظیر کاوه که توسط تقی زاده و طیف روشنفکری سکولار آن دوره، منتشر می شد بحث استفاده از «مشت آهنین» یا دیکتاتوری منور را مطرح کردند و عملا زمینه فکری را برای وقوع یک کودتا فراهم نمودند و با دم زدن از اینکه مشکل ایران جز با استفاده از زور و استفاده از مشت آهنین حل نمیشود بلکه تنها با استفاده از زور می توان تغییرات فرهنگی مورد نظر را در ایران اعمال کرد تا متعاقب آن تغییرات سیاسی و اقتصادی هم صورت بگیرد که این جریان از لحاظ فکری وفرهنگی، زمینه های وقوع یک کودتا یا روی کار آمدن یک دولت مقتدر را به وجود آورد.

دو روی یک سکه

اقدامات کابینه کودتا

*** فاطمه دهقانپور** **قسمت سوم و پایانی**

نزدیک نصف شب سوم اسفند ۱۲۹۹ اردوی قزاقان وارد تهران شد و با شلیک چند توپ همه را از آمدن خود خبردار کرد. سیدضیاء پس از ورود به تهران برای اینکه با مخالفتی روبرو نشود ادیب السلطنه رادسر را مامور توقیف رجال و بزرگان نمود و اشخاصی چون عین الدوله، محتشم السلطنه، وثوق السلطنه، سیدحسن مدرس، سردار معتضد و . . . دستگیر شدند و بعدا سفارت انگلیس خواستار ارائه لیستی از اسامی دستگیرشدگان شد. رضاخان نیز در سوم اسفند در بیانیه‌ای تحت عنوان (حکم می کنم) ضمن اعلام حکومت نظامی در شهر و تهدید مخالفین حکم بر تعطیلی روزنامه ها، مغازه‌های شراب فروشی، تئاتر، سینما و تمام دوایر دولتی کرد و کاظم خان را مسئول اجرای این احکام نمود. در روز چهارم اسفند سرهنگ باقر کمبئی بعنوان نماینده کودتاچیان با احمدشاه ملاقات کرد و تقاضای کودتاچیان مبنی بر ریاست الوزرایی سیدضیاء و فرماندهی دیویزیون و سردار سپهی، برای رضاخان را به اطلاع احمدشاه رساند وی نیز در حکمی ضمن لاقید خواندن زمامداران گذشته سید ضیاء را به صدارت و رضاخان را نیز به سردار سپهی منصوب کرد. سیدضیاء در کابینه خود ابتدا وزارت جنگ را به ماژور مسعودخان کیهان داد ولی بعداً بعلت اختلافی که بین وی و رضاخان بوجود آمد رضاخان وزیر جنگ و مسعودخان مشاور وی شد. سید در ۱۸ اسفند در بیانیه‌ای بر سرنگونی عمارت مفتخاران، ایجاد یک عدالت‌خانه مبتنی بر عدل، تقسیم خالصجات و دارائی دولتی بین دهقانان، رعایت صرفه جویی اقتصادی و محو هرج و مرج مالی، تاسیس مدارس، تشویق تجارت و صناعت، لغو کاپیتولاسیون و قرارداد ۱۹۱۹ تکیه کرد. در مورد لغو قرار داد مزمن در گزارش به کرزن می نویسد: «تصور می رود لغو قرارداد هیچ وضع را تغییر ندهد برای اینکه مستشاران ما در حالیکه مشغول خدمت و افسران انگلیسی در امور قشون مداخله دارند و عملا قرارداد اجرا شده است». سیدضیاء بعدها در دفاع از این اقدام خویش در مجلس گفت: «می فرمائید این قرارداد ملغی بود تصدیق می کنم عملا ملغی بود ولی وضعیت بغرنجی ایجاد کرده بود که افراد را خسته و وضعیت را فلج کرده بود.»

از دیگر اقدامات کابینه کودتا می توان به تشکیل کمیسیون بلدیه، افتتاح دوایر دولتی دستور جمع آوری اسلحه، تعطیلی روز جمعه، ممنوعیت استفاده از شراب در مراسم رسمی، جمع آوری اطفال بی صاحب و قانون ثبت اسناد اشاره کرد. پس از مدت کوتاهی کابینه کودتا سقوط کرد، علل سقوط کابینه را احمد شهریور در مسائلی چون نداشتن حزب و جمعیت که فورا وزارتخانه را در دست بگیرند و مجلس را راه بیندازند، نداشتن وجاهت ملی، رنجانیدن رضاخان و حبس کردن معاریف می داند. و دولت آبادی در نارضایتی انگلستان. محمدرضا پهلوی درباره کنار گذاشتن سیدضیاء می نویسد: «هدف پدرم از دور کردن سید ضیاء این بود که آزادی عمل بیشتری برای اجرای اهدافش که یکی از آنها برقراری استقلال مملکت در برابر قدرتهای خارجی بود بدست آورد.» آری رضاخان برای رسیدن به اهدافش می بایست وجاهت ملی کسب می کرد و با اخراج سیدضیاء بعنوان یک عامل سرشناس انگلیس در ایران می توانست به هدفش نزدیکتر شود بعد از سقوط کابینه سیدضیاء تا ریاست الوزرایی رضاخان، وی در کابینه های مختلف سمت وزارت جنگ را داشت که موجبات سقوط کابینه ها را فراهم می نمود. وی در این ایام نهضت جنگل، قیام کلنل محمدتقی خان پسیان، شورش لاهوتی، سالارالدوله، حاج بابا اردبیلی و . . . . را سرکوب کرد و در اوضاع متزلزل کابینه قوام با ادغام قزاقخانه، ژاندارمری، بریگارد مرکزی و پلیس جنوب، قشون متحدالشکل، طرح دیکسون، را بوجود آورد! بدین ترتیب ضمن جلوگیری از تجزیه کشور و برقراری امنیت وجاهت ملی را هم بدست آورد، مخبرالسلطنه درباره موفقیتهای رضاخان می نویسد: «سردار سپه رونق در نظام داده نفوذ دولت را در اطراف کشور افزوده، مردم از کابینه های متزلزل و فقدان نقشه به تنگ آمده آرزوها در دل انباشته، سردار را مردکار می بینند و بدو امیدوارند». رضاخان بر مجلس و روزنامه ها نظارت سختی داشت مثلا میرزا حسین خان صبا، مدیر روزنامه ایران، را بخاطر انتقاد به بخشیدن لقبهای مضحک به قاتلین کلنل پسیان شلاق زد و حبس کرد. سرانجام رضاخان از شاه تقاضای دریافت الوزرای می کند و شاه هم به شرط آنکه بلافاصله اسباب مسافرت وی را به فرنگ فراهم نماید موافقت می نماید. و این ایام مقارن ایجاد جمهوری در ترکیه می باشد. رضاخان در روزهای نخستین صدارت، نظمیه را به تصرف درآورد ژنرال وستدایل سوئدی را اخراج کرد و سرهنگ محمدخان در گاهی را به جای وی نشاند و حکومت تمام شهرهای بزرگ را به نظامیان داد.

ماخذ در روزنامه موجود است

SAMSUNG
SAMSUNG DIGITall everyone's invited™
نمایشگاه سراسری سامسونگ دیجیتال ۱۳۸۰
SAMSUNG DIGITAL ROAD SHOW 2002
everyone's invited
نام:
نام خانوادگی:
نام پدر: شماره شناسنامه:
الف ب ج د
۱. ۲. ۳. ۴. ۵. ۶. ۷. ۸. ۹. ۱۰.
برای شرکت در مسابقه بزرگ سامسونگ با جوایز بسیار نفیس و ارزنده حتماً پاسخنامه فوق را همراه داشته باشید
SAMSUNG
اولین نمایشگاه محصولات دیجیتال شرکت سامسونگ شامل آخرین دستاوردهای تکنولوژی روز دنیا در هزاره سوم
زمان: ۳، ۴، ۵ و ۶ اسفند ماه
مکان: مجتمع ورزشی شهید بهشتی
ساعات بازدید: صبح ها ۹:۳۰ تا ۱۲:۳۰ و عصرها ۴:۳۰ تا ۷:۳۰